

ПРЕХОДЪТ НА БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ И ЧЛЕНСТВОТО В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

ВЕСЕЛИН БОЯДЖИЕВ

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛ. ОХРИДСКИ“

THE TRANSITION OF THE BULGARIAN AGRICULTURE AND EU ACCESSION

VESELIN BOYADZHIEV

SOFIA UNIVERSITY “ST. KL. OHRIDSKI”

Земеделието има централно място в развитието на българската икономика и влияе на цялото общество. Икономическата статистика не отразява неговата социална и екологична функция, ролята му на интегратор на агробизнеса също. Българската периодизация при политическите анализи на националното земеделие не показва специфичните характеристики на неговото развитие. Земеделието се представя като изпълнител на политически догми. Липсва неговото саморазвитие и уникални особености. Използването на земеделските парадигми поставя фактите на мястото им и дава възможност реално да се сравни състоянието на българското земеделие от Освобождението /1878 г./ до днес. Основната цел е намалението на изоставането от развитите държави. Главната особеност е „създаването на капитализъм“ без капитали. Тяхното търсене държи постоянно българската държава в подчинение на външни сили. Сравнението показва, че от Освобождението до днес изоставането остава. Членството в Европейския съюз дава възможност за ускорено развитие, което да започне да намалява изоставането от развитите страни.

Ключови думи: *България, земеделие, агробизнес, земеделска парадигма*

Agriculture is central to the development of the Bulgarian economy and it affects to the whole of society. The economic statistics do not reflect on

its social and ecological function, its role as an integrator of agribusiness, too. Bulgarian periodization in political analysis of national agriculture does not show the specific characteristics of its development. Agriculture is represented as a performer of political dogma. There is no self development and its unique features. The use of agricultural paradigms puts facts in their places and allows comparing the actual status of the Bulgarian agriculture from Liberation/1878/ till today. The main objective is the reduction of the gap with the developed countries. The main feature is the “creation of capitalism” without capital. Their search holds constant the Bulgarian state in obedience to external forces. The comparison shows that from the Liberation gap remains today. The membership in the European Union allows accelerate development to start declining backlog.

Key words: *Bulgaria, agriculture, agribusiness, agricultural paradigm*

Неудовлетворението от състоянието на българското земеделие е всеобщо и се превръща в постоянна забележителност на нашето национално стопанство. Погледнато от страни, ние сме в парадоксалната ситуация всички обществени сили постоянно да съобщават за значимостта на земеделието, да им пригласят и канените с или без заплащане чужди политици и специалисти, а от друга над двадесет години все „да излизаме от земеделската криза“.

Има ли някаква грешка? Можеше ли членството в ЕС да бъде цел на земеделието? А после? Изминалите години на начално членство какво засилиха и какво намалиха: оптимизма или песимизма, в земеделския сектор? Това ли е „мечтаното“ земеделие? Ако сме недоволни днес, причината дали не е сравнението с вчера. Ако мерим земеделието с количеството на продукцията от 1989 г., на прав път ли сме? Дали целта е да надминем количествата от тогава, а после...?

Моето убеждение е, че подобни разбирания, които преобладават в печата, а и в науката, вървят по линията на политическата традиция. Там логично се „редят“ на шиша на времето събития, но не се коментират целите им. Политическата диалектика е опит земеделието да се представи като обществено явление, което се моделира логично според общата политика и общите цели на обществото. Така изглежда приемливо неговото оттегляне от водещото място в националната икономика и се създава илюзията за помощната му роля при социално-икономическото развитие. В икономическото райониране, например, се търси постоянно водещата роля на точково разполагашите се по територията стопански дейности, докато плътното покриващото я земеделие се принизява до относителните числа на БВП и подобни показатели.

И до днес няма ясно формулирана цел на нашето земеделие, която да се постави над всекидневното на ЕС и конкретно на страната. Неудовлетворението е от всички участници в агробизнеса, от земята, та до магазина. Не са едно и две националните и европейските „разминавания“ от рода на проповядваната, но не срещана кохезия... Регионалната статистика неумолимо сочи, че богатите стават все по-богати... Създадох карта на земеделските субсидии у нас за периода 2008 г.-2010 г. и на нея ясно се вижда, че те са ориентирани към община...София и към другите големи градове.

Преди години имаше „видения“ за някакви „планово-икономически райони“, после те станаха само „планови“ или само „икономически“. Безпътицата създаде „статистически райони“, а на по-горното равнище се изобретиха едни зони, от които ума ти спира...Тук не е мястото да коментирам има ли и каква е регионалната политика, но те със земеделието взаимно си влияят. При това докато в държавното земеделско министерство се пише за биоземеделие, за устойчивост и по принуда се изобретиха „полупазарните стопанства“,

навсякъде в страната продължават да се варят буркани и да се оре с магарета. Дори плахите опити да се ограничи или оскъпи домашната ракия или вино ...водят до заден ход на всички политики. Полупазарните стопанства напомнят да останалата неразгадана и до днес фраза:” държавата-собственик, колектива-стопанин”. За други „полу“ явления в икономиката не съм чул.

Няма да привеждам още доказателства, за да докажа, че земеделието се нуждае от друга теоретична основа при търсене на неговото място в националното и европейското стопанство, при прогнозиране и програмиране на неговото бъдеще.

Убеден съм, че така както парадигмите на Кун показаха друг път за развитие на науката, така и земеделските парадигми достатъчно ясно показват миналото, настоящето и бъдещето на земеделието. При това, без да се влияят от текущата политика, която в повечето случаи се оказва след време, че мами.

Целта на нашето земеделие не може да е надминаване равнището от 1989 г. и след това преповтаряне на заложените от други държави цели в общата земеделска политика на ЕС. За следващия планов период вече нямаме извинението, че с влизането ни в ЕС сме в заварено положение.

Според мен много добри възможности да се създаде необходимото теоретично осмисляне на земеделското развитие, при това без да се губи връзката с миналото и в същото време да се прогнозира ясно бъдещето, дава подходът, приложен от Кун при изследване на науката /Кун, 1996/. Убеден съм, че така както парадигмите на Кун показаха друг път за развитие на науката, различен от марксистко-енгелсовите възгледи, така и земеделските парадигми достатъчно ясно показват миналото, настоящето и бъдещето на земеделието. При това, без да се влияят от текущата политика, която в повечето случаи след време се оказва, че греша.

Освен изоставането, което имаме при приложение на парадигмите като метод, искам да засегна и друг фундаментален въпрос. Това е въпросът за рурализма и неговата изява в България. Както е ставало реч не един път в миналото, било поради неразбиране, било заради търсене на модернизацията без да се променяме, или пък по други причини, у нас владее хаос в използвания понятиен апарат и в обществото се ширят всякакви мнения. Като се започне от средновековните определения, че посоките на света са „горе“ /за севера/ и

„долу” /за юга/, та се стигне до продължаващата употреба на „окръзите”, и други неточности, меко казано от географска гледна точка. Тук обаче поставям въпроса за руралността. На Запад и в САЩ той от много години е централен за цялото национално стопанство и за организацията на територията. Стои като проблем, но като предлагани и използвани политики търпи развитие. За разлика от непознатото използване или по-точно от неизползването на парадигмите, то при руралността имаме един, според мен неутешителен резултат: селските райони. И те бяха „изобретени” и вкарани в употреба от същата текуща политическа механика, която се стреми да скрие истината за нашето състояние и да представи, в случая земеделието, като почти равняващо се по водещите западни страни.

Който се интересува от подробностите от моя анализ може да прочете книгата ми „Икономгеографските приоритети на българското земеделие”, която излиза от печат тези дни. С оглед ограничения обем и различните цели на това изложение ще предложа само част от заключенията, които правя.

1. По отношение на земеделското развитие: Българското земеделие е в преход. Основно се намираме в обхвата на продуктивистката парадигма. Стремещт е да се увеличи производството. Причините са различни. Това състояние ще продължи толкова време, колкото ще ни е нужно да постигнем насищане на вътрешния пазар с наши продукти в условията на отворената търговия в ЕС. По същото време у нас все още има остатъци от най-примитивната, от предпродуктивистката парадигма. Това са примитивните технологии, домашното производство на храни и напитки, натуралната размяна.

В лоното на двете класически парадигми ние се развиваме от Освобождението до днес. В този смисъл така подробно изучаваните и обяснявани политически формации /царски, монархофашистки, социалистически/ се оказва, че съществуват в условията на общи парадигми. Задачите им в областта на земеделието са еднакви, най-вече количествени. Заявяваните различия при създаването на ТКЗС, по-късно на АПК, не отговарят на истината. Социализмът получи от капитализма задачи, които продължи и така и не изпълни. Същият „парадокс” имаме днес. Обяснява се как сме започнали нов, следсоциалистически период на земеделско развитие, но като знаци за излизане от кризата

постоянно се питаме дали достигнахме равнището от 1989 г. Излиза, че социализмът се е разпаднал и нашата задача е да излезем от предизвиканата от разпада му криза като достигнем прощалните му резултати?!

Новостта е членството в ЕС. Проблемът тук е, че ние не познавахме неговото земеделие. Членството бе обяснявано и очаквано като месия, т.е. с него всичко ще се оправи от само себе си. С горчицина и поради личните качества на елитните ни представители България получи за изпълнение един договор за присъединяване, в който едно се говори /за равенство, солидарност, сближение и др./, а друго се прави чрез реалните спънки от рода на ниската база за сравнение, 10-годишното по-ниско подпомагане в условията на моменталната при приемането ни пазарна конкуренция, ограничените квоти и др.

В ЕС земеделието е една парадигма/стъпка, епоха/ пред нас. Въпреки обяснимите различия между отделните стари страни-членки, основата там е прехода от продуктивистко към постпродуктивистко земеделие. Дори има наченки на четвъртата парадигма-многофункционалното екстензивно земеделие. Благодарение на американската помощ /плана Маршал/, по-малкото поражения от Втората световна война и капиталистическата организация, вътрешните нужди от собствено производство бяха задоволени още около 1960 г. У нас шестваха купоните и само отделни луксозни за тогава храни като шоколада бяха на „свободни цени”.

Със спасителното влизане в Европейския съюз България се озова в непознатата среда на свръхпроизводството без самата тя да го познава. Нашият пазар лесно бе овладян от „дългите” хранителни вериги. Така от световна сила в износа на някои хранителни продукти се превърнахме в техни вносители...Опитите да се следва „завета” на комуниста Георги Димитров и за 10-20 години да прескочим от прехода между предпродуктивистката и продуктивистката парадигма и да отидем при развитите западни страни в прехода от продуктивистката към постпродуктивистката парадигма с елементи на многофункционалното екстензивно земеделие не могат да са сполучливи. Затова толкова далечни от нашата трапеза са биоземеделието, зелените икономики, а изоставянето на земи създава илюзията, че в резултат на тоталното обезлюдяване ние започваме най-модерното в Европа земеделие. Локомотивите на общата земеделска политика /Франция най-вече/ продължават да движат

развитието към постпродуктивизма, въпреки че съпротивата се засилва. Оказва се, че на изостаналите като нас „помага“ липсата на ефективно решение на борбата с глада. Въпреки че производството на храни в световен мащаб изпреварва увеличението на земеделските площи и още повече растежа на населението, броят на гладуващите според ФАО не спада под 900-950 милиона, което е около 1/6 от общото население на Земята.

В географските анализи на земеделието и особено при оценка на различните технологии на все по-предно място застават количествата на нужните ресурси, необходими за дадено производство. Това променя традиционните представи за качество, полезност. Така рапицата и другите енергетични култури поставиха под въпрос производството на хлябно и фуражно зърно. Стойността на една продукция в пари стои на една страна, но на друга срещу нея все по-често излизат количествата вода, необходими за производството, количествата въглероден двуокис /диоксид/, които се произвеждат успоредно с дадения продукт.

Какво да се прави? От една страна не можем да се откажем от миналото си и от днешното си състояние. От друга нито някой ще ни чака в ЕС, нито имаме полза да стоим встрани от общото развитие, колкото и да сме изостанали. Нам е нужна изключително сложна преходна политика. Тя трябва да има една цел: съкращаване на изоставането и според възможностите ни включване и в по-горния преход към постпродуктивисткото земеделие.

2. Въпросът със „селските“ райони. Кавичките не са поставени случайно. Те сочат резултата от един неточен, нещастен, некомпетентен и вреден превод. С него се прави опит да се „скрие“ липсата на разработки, дебати и политики за рурално развитие. Формалното извинение, което съм чувал по конференции е, че нямаме точна дума за превод на рурал-а на български език. И тъй като селата били много важни....Тук няма да напомням за кой ли път за безсмислицата „селско стопанство“ и онемяването когато искам да ми се разкаже за „селското стопанство“ на Ню Йорк, например. Липсата на точен понятиен апарат издава много други липси, далеч не само от обхвата на лингвистиката.

Колко трудно ни е да разберем западно европейската регионалност личи от следните факти. Там територията се покрива от урбанизираните ареали и руралните ареали /райони/. У нас всичко започна наобратно. Най-напред се изработиха общински планове

за регионално развитие, после по вертикалата стигнахме до държавата. Може да се остане с впечатлението, че България е най-децентрализираната и най-деконцентрираната държава. Всъщност е точно обратното. Средното регионално и административно звено /между държавата и общините/ е декоративно, а едва ли някой би се наел да доказва как общините са органи на местното самоуправление, както пише в дебелите книги... В този организиран... се започна със създаването на „селски“ райони. Те не са и не могат да бъдат водачите на регионалното развитие. С други думи започнахме композирането на влака от вагоните, без да знаем имаме ли локомотив и какъв е той. Едва напоследък тепърва започва разработване на тематиката на урбанизираните ареали. И тай като в същото време върви проверката на досегашното изпълнение на плановете за регионално развитие дотувам, че се отчита изпълнение в рамките на 4-5%!!! Дали някой ще отговаря поне за прахосаните милиони...

В същото време и от десетилетия по-рано в различните западни страни в различна степен се разработва темата за руралността, за връзката ѝ със земеделието и регионалното и локалното развитие.

Модерният рурализъм се настанява в тематиката на регионалното развитие и земеделието в условията на индустриалната икономика и общество, когато започват да се търсят алтернативи от географска, социална, икономическа и екологическа гледна точка. И докато на Запад това започва още преди стотина години у нас рурализмът се наложи с подготовката за членство в ЕС. Принципната разлика е, че докато там руралността има общожителски характеристики, то у нас по различни причини се прави опит да се „скрие“ или стесни до проблем на земеделието. От тук идва и разминаването. На Запад рурализмът постепенно се разви до равностоен процес на конвенционалното земеделие и желанието е средствата за рурално развитие още през следващия планова период да са равни или дори да превишават помощите за земеделието. В България е точно обратното. Дори минималният дял на програмата за развитие на селските райони постоянно се преориентира към помощите за другия стълб - земеделието. Дори има опити за открито узаконяване на прехвърлянето на средства. През годините постоянно от най-високи държавни институции се пропагандира, че ЕС високо цени земеделието и помощите ще растат. Истината е точно обратната. Средствата намаляват като

част от борбата със свръхпроизводството. Пречките нарастват, било чрез екологични, било чрез административни, медицински или други методи, програми и др. Нерешен проблем в целия ЕС е тематичната принадлежност на рурализма. Според нас продължаващата принадлежност към земеделието от ден на ден става все по-малко полезна... Рурализмът е регионален процес и би трябвало да принадлежи на регионалното развитие, съответно на подобното министерство. Той се стреми не към земеделието или към някаква заместваща го икономика, както у нас се разказва за туризма и занаятите на село. Целта на рурализма е човекът, който иска да бъде изведен от съвременната градска среда и да живее „на друго място”. Затова икономиката е само средство, а не цел. Целта са: доходите, образованието и здравното обслужване. Те не бива да отстъпват на градските. Рурализмът е начин на живот, а неговите селищни форми и тяхната географска организация е най-разнообразна. По тези причини все още няма общо прието определение за рурален район. Приеманият доскоро брой жители на централното селища не удовлетворяваше не само с различните мнения за техния брой /дали да са 30 000 или 50 000 д./, но и с невъзможността с един показател да се опише точно цялата житейска ситуация. От година и нещо положението се усложни, защото статистиците от Люксембург /в присъствието и на мой докторант/ взеха решение да дигитализират териториалните единици и по сложен механизъм да се определя дали някоя от тях принадлежи на руралните ареали /това е точният израз/ или на урбанизираните ареали. У нас, пред вид още по-слабата подготвеност, и тя се мери в доста години, се прибягна отново до позната маневра на скриване чрез изкривяване. Обяви се, че машинално приемаме общинските граници... и готово. Освен всичко друго, нашите общини са едно несъстояло се самоуправление, а десетки от тях са си направо недоразумение. На предишната конференция тук, в Пловдив, изнесох доклад за малките селища и в тази връзка мога да отбележа, че се движим в позната посока. Още на следващите местни избори ще бъдем изправени пред правния парадокс да избираме кмет и съветници на община Трекляно, Кюстендилска област, но не е сигурно, че там ще има необходимото минимално число жители, които да изискват избор на кмет!!!

Политиката така наречените „селски райони” да се приравняват към земеделската политика води и до парадоксалната липса на регионална политика както сред самите тях, така и в самото земеделие. Видовете селски райони, определяни на всякакви принципи /вече имаме доста сложна история по тях/ обикновено „обслужват” един проблем, който не е регионален. Например необлагодетелстваните или планинските. Нито бедността, нито планините са цел на регионалното развитие, на земеделието също. Тук липсата на икономическа география и нескопосаните опити тя да се замести с някаква администрирана по териториални единици политика не е ефективна. В този дух например в европейските структури /у нас е рано, ние ще правим нещо след като го видим на Запад/ все по-често се предлага регионалния, а не националния или измисления „исторически” подход да се наложи при политиката на субсидиране. В България обаче последните земеделски райони са от времето на окръзите. У нас земеделието, което не се е „саморегистрирало” стои извън вниманието. Крайградското земеделие въобще го няма... За каква регионална политика говорим. Какво стана с регионалното планиране и икономика след необявеното и осъществено „по терлици” изчезване на „планово-икономическите райони”, за чиято документация бяха пропилены милиони... и никой никога няма да отговаря ?

Докато на Запад се търсят механизмите за намаляване делът на земеделието в живота на руралното население и в същото време то да настига всякакви стандарти живота в големите градове, то у нас програмата за развитие на селските райони се представя като регионалната европейска програма за развитието на земеделието и агробизнеса!

Заклучение

Развитите накратко мисли по мястото на българското земеделие в Европа и за необходимостта да имаме рурална политика, а не досегашните „селски райони”, показват че българското земеделие, както и регионалното развитие са в преход и не си сътрудничат в необходимата дълбочина. Различията между българското и западноевропейското земеделие не са намалели от Освобождението насам, въпреки успоредното развитие. Налага се на водим двойна политика. От една страна да извървим своя път в обхвата на продуктивистката парадигма по-бързо, за да намалим изоставането. От друга в същото

време, дори с обяснимото противостоене, да развиваме в скромни мащаби по западен образец постпродуктивисткото земеделие. Но не и да се опитваме да прескачаме парадигмите на земеделското развитие или „да се наведем докато духа вятърът на промяната“, например да представяме изоставените келемета за биоземеделски площи.

Литература

1. Бояджиев, В., Икономгеографските приоритети на българското земеделие, 2012-10-15
2. Кун, Т., Структурата на научните революции, 1996